

MÂVERÂÜNNEHİRLİ HANEFİ ÂLİMLERİN MÂTÜRİDİLİĞİN GELİŞİMİNE KATKILARI *

The Contributions of Hanafî Scholars from City of Transoxiana
to the Development of Mâturîdiyya

Ahmet AK¹

Öz

Mâtürîdilik, Mâverâünnehirli Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) nispet edilen ve kökleri İmam Azam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) dayanan bir mezheptir. İmam Mâtürîdî, icâzet veren Hanefî bir fakih, büyük bir müfessir olarak Hanefîliğin hem itikâdî yönünün hem de fıkıh yönünün doğru anlaşılmasına büyük çaba sarf ederek Ebû Hanîfe'nin itikâdî görüşlerini geliştirip sistemleştirmiştir. Aynı zamanda o, *Kitabü't-Tevhid* ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân* gibi çok değerli eserler vermiş ve değerli öğrenciler yetiştirmiştir. Onun öğrencileri, öğrencilerinin öğrencileri ve onların takipçileri Mâtürîdî'nin eserlerini okutmuşlar ve onun görüşlerini yaymaya çalışmışlardır. Hatta onlardan Ebû'l-Yûsr el-Pezdevî (ö. 493/1100), Ebû'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Necmüddin Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142) ve Nüreddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184) gibi çok sayıda Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî âlim, İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini özetlemek veya açıklamak için özgün eserler ortaya koymuşlardır. Böylece onlar, bir taraftan İmam Mâtürîdî'nin ismini ve görüşlerini öne çıkararak, Mâtürîdîliğin Mâverâünnehirde yayılışına katkıda bulunmuşlardır. Bu bağlamda bu makale, Mâve-

Abstract

Mâturîdiyya is a sect that is attributed to Abû Manşûr al-Mâturîdî (d. 333/944) who was from Transoxiana (Mâ-warâ' al-Nahr) and its roots are based on İmâm al-'Azâm Abû (d. 150/767). Abû Manşûr al-Mâturîdî, as an accredited The Hanafî jurists and a great commentator, made a great effort to understand both the creed and fiqh aspects of Hanafiyya and developed and systematized Abû Hanîfa's creed views. At the same time, he gave valuable works such as *Kitâbü't-Tawhid* and *Ta'wîlât al-Qur'ân* and educated valuable students. His students, students of his students and their followers have taught Mâturîdî's works and tried to spread his views. Among them, Abû l-Yusr Muḥammad al-Bazdawî (d. 493/1100), Abû l-Mu'în al-Nasafî (d. 508/1114), 'Alâ' al-Dîn al-Samarqandî (d. 539/1144), and Nûr al-Dîn al-Şâbûnî (d. 580/1184) and many other Hanafî-Mâturîdî scholars from Transoxiana have produced original works to summarize or explain al-Mâturîdî's views. Thus, they contributed to the spread of al-Mâturîdî in Transoxiana

* Bu makale, Selçuklular *Döneminde Mâtürîdilik* adlı kitabımızın 147-183 sayfaları arasında yer alan bölümün gözden geçirilip geliştirilmiş halidir.

¹ Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Kahramanmaraş-Türkiye / e-posta: aak@ksu.edu.tr / ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1788-5429.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
28.11.2020	26.12.2020	30.12.2020

DOI: 10.18403/emakalat.832811

râünehirli Hanefî âlimlerin X, XI, XII ve XIII. asırlarda Mâtürîdîliğin gelişimine nasıl katkı sağladıklarını irdeleyerek kronolojik ve özet olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdîliğin Gelişimi, Hanefî Âlimler, Mâverâünnehir, Ebû Hanîfe, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî.

by highlighting Abû Mansûr al-Mâtürîdî's name and views. In this context, this article aims to reveal, chronologically and briefly, how the Hanafî scholars from Transoxiana contributed to the development of Mâtürîdiyya in the X, XI, XII and XIII. centuries.

Key Words: Development of Mâtürîdiyya, Hanafî Scholars, Transoxiana, Abû Hanîfa, Abû Mansûr al-Mâtürîdî.

GİRİŞ

Mâverâünnehir'de Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin görüşlerini benimseyen Hakîm es-Semerkindî (ö. 342/953), Ali b. Said er-Rüstüfağnî (ö. 345/956), Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Necmüddin Ömer en-Nesefî, Alâuddin es-Semerkindî (ö. 539/1144), Alâuddin el-Üsmendî (ö. 552/1157) ve Nureddin es-Sâbü'nî gibi çok sayıda Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî âlim yetişmiştir. Bu âlimlerin hepsi de eserlerinde Mâtürîdî'nin ismini övmüşler ve görüşlerini savunmuşlardır. Onlar, bir taraftan *Tabsiratü'l-edille*, *'Akâ'idü'n-Nesefî* ve *Bahrü'l-keîâm fî akâ'idi ehli'l-İslâm* gibi Mâtürîdîliğe ait temel kaynakları yazarak, diğer taraftan çok sayıda öğrenci yetiştirerek Mâtürîdîliğin gelişimine öncülük etmişlerdir. Aynı zamanda onlar, söz konusu kitaplarının yanı sıra Mâtürîdî'nin eserleri ile fıkhîta Hanefîliğe ait temel kitapları da birlikte okutmuşlardır. Böylece Hanefîlik ile Mâtürîdîlik, etle tırnak gibi birbirinin ayrılmaz iki parçası olmuştur.

Aslında bu çalışmadan önce Mâtürîdîliğin gelişimine katkı sağlayan Mâverâünnehirli âlimler hakkında önemli çalışmalar yapılmıştır. Fakat onların hemen tamamında sadece bir ya da birkaç Mâtürîdî âlimin² Mâtürîdîliğe katkısı ele alınmış olup belli başlı

² Bu konuda tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece iki çalışma mevcuttur. Bunlardan biri *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik* adlı çalışmamızda belli başlı 12 Hanefî-Mâtürîdî âlimin Mâtürîdîliğe katkıları incelenmiştir. Bk. Ahmet Ak *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019; Diğeri ise bir Yüksek Lisans tezi olup belli başlı dokuz Hanefî âlimin kısaca Mâtürîdîliğe katkıları üzerinde durulmuştur. Bk. Muhammet Sami Demirci, *Hicri V-VI. Yüzyıllarda Mâverâünnehir'de Yaşamış Mâtürîdî Âlimlerin Mâtürîdîlik İçindeki Yeri ve Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012), 1-116.

Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin tamamının katkıları üzerine bu zamana kadar pek çalışma yapılmamıştır.³ İşte bu makalede, X, XI, XII ve XIII. yüzyıllarda yaşayan 20 tane belli başlı Mâverâünnehirli Hanefî âlimlerin kısaca tanıtımları yapılmış ve yeni bulgular çerçevesinde onların Mâtürîdîliğin gelişimine katkıları kronolojik sıraya göre ele alınmıştır. Ayrıca bilimsel araştırma ve yayın eteği kurallarına da riayet edilmiştir.

1. Onuncu Yüzyılda Yaşayan Mâtürîdî Âlimlerin Katkıları

Onuncu yüzyılda, Mâtürîdîliğin gelişimine katkı sağlayan Mâverâünnehirli âlimler arasında Hakîm es-Semerkindî, Ali b. Said er-Rüstüfağnî, Ebû Seleme (ö. IV/X. asrın ortaları) ve İbn Yahyâ'yı (ö. IV/X. asrın sonları) saymak mümkündür. Şimdi bu âlimlerin Mâtürîdîliğin gelişimine katkılarını vefat tarihlerine göre ele alalım.

1.1. Ebü'l-Kâsım el-Hakîm es-Semerkindî (ö. 342/953)

İmam Mâtürîdî'den "fıkıh ve kelâm okuyan Hakîm es-Semerkindî, halk tarafından sevilen ve saygı duyulan bir kişi olarak Semerkant'ta uzun süre kadılık görevinde bulunmuştur."⁴ *es-Sevâdü'l-a'zam* isimli esiri Mâtürîdiyye mezhebinin başlangıç devri eserlerinin önemli örneklerinden biri kabul edilen⁵ Hakîm es-Semerkindî, hocası İmam Mâtürîdî'nin mezar taşına şu ibareyi yazdırmıştır:⁶

³ Bk. Abdullah Demir, Ali b. Osman el-Üşî'nin Mâtürîdî Kelâmına Katkıları, *Uluslararası Ali b. Osman el-Üşî Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Ferhat Gökçe, (Bişkek: Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018), 371-386; Abdullah Demir, "Ebû İshâk Zâhid es-Saffâr'ın Mâtürîdî Kelâmına Katkıları," *Uluslararası Mâtürîdîlik Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Bildiriler*, Ed. Sönmez Kutlu, (Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Turan Matbası, 2015); İsmail Şık, "Semerkandlı Hanefî-Mâtürîdî Âlim Mahmud b. Zeyd el-Lâmişi ve İlmi Konumu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)* 10 (2010): 105-123; Hakan Yıldızhan, *Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî'nin Mâtürîdî Kelam Sistemine Katkıları*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019).

⁴ Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Ankara: Ensar Neşriyat, 2019), 63; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, nşr. Claude Salame (Dimeşk: y.y. 1993), 1: 360; Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb, no. 690), 105b; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 285.

⁵ Mustafa Can, "Hakîm es-Semerkindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 193-194.

⁶ Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, 1: 358.

“Burası bütün hayatını ilme adayan, gücünü ilmin yaygınlaşması ve öğretilmesi yolunda tüketen, din yolundaki eserleri övgüyle anılan ve ömrünün meyvelerini devşiren kişinin mezarıdır.”

İmam Mâtürîdî'nin mezar taşındaki bu beyit, onun, sonraki dönemlerde olduğu gibi yaşadığı dönemde de iyi tanınan, eserleri biliniyor okunan ve dönemin en meşhur âlimlerinden biri olduğunu göstermektedir. Öte taraftan uzun yıllar sevilen ve saygı duyulan önemli bir kişi olarak Semerkant'ta kadılık görevinde bulunmuş olan Hakîm es-Semerkandî'nin yazdığı bu beytin, Mâtürîdî'nin mezar taşında yüzyıllarca kaldığını söylemek mümkündür. Bütün bunlar, Hakîm es-Semerkandî'nin Mâtürîdîliğin oluşum ve gelişimine az da olsa katkı sağladığına işaret etmektedir.

1.2. Ebü'l-Hasen Alî b. Saîd er-Rüstüfağnî el-Hanefî (ö. 345/956)

Kaynakların büyük bir kısmına göre 345 (956) yılında vefat eden Rüstüfağnî, Mâtürîdî'nin öğrencilerinden olup⁷ *Beyânu's-sünne ve'l-cemâ'a*⁸ ve *el-Es'ile vel ecvibe* gibi kıymetli eserler yazmış⁹ ve hocasının görüşlerini yaymaya çalışmıştır.¹⁰ Rüstüfağnî, İmam Mâtürîdî'yi “eş-Şeyh el-İmam”¹¹, “eş-Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî”¹², “Şeyhu'l-İslâm”¹³ ve “eş-Şeyhu'l-İmâmi'l-Hüdâ”¹⁴ gibi sıfatlarla tavsif etmiş ve hocasının görüşlerini anlatmıştır.¹⁵ Bunun yanı sıra Rüstüfağnî'nin kendi görüşünün doğru olduğunu ispatlamak için hocası İmam Mâtürîdî'nin görüşünü de delil

⁷ Ebü'l-Hasan Rüstüfağnî, *el-Es'ile ve'l-ecvibe*, *Akâid*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Molla Murad, no. 1829), 154a; Kefevî, *Ketâib*, 105b; Muhammed Aruçi, “Rüstüfağnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 296.

⁸ Neseî, *Tabsiratü'l-edille*, 1: 358; Leknevî, *el-Fevâid*, 65.

⁹ Rüstüfağnî, *el-Es'ile*, 154a.

¹⁰ Ebü'l-Hüseyn Muhammed İbn Yahyâ el-Beşâğarî (İbn Yahyâ), *Şerhu cümeli usûli'd-din li Ebî Seleme es-Semerkandî*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, no. 1648/2), 162a; Geniş bilgi için bkz. Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 139-141.

¹¹ Ebü'l-Hasan Rüstüfağnî, *el-Fevâid*, *Mecmû'u'l-havâdis ve'n-nevâzil*. (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, n0. 547), 302a.

¹² Rüstüfağnî, *el-Fevâid*, 313b.

¹³ Rüstüfağnî, *el-Fevâid*, 315a.

¹⁴ Rüstüfağnî, *el-Fevâid*, 317a.

¹⁵ Rüstüfağnî'nin hayatı, görüşleri ve Mâtürîdîliğe katkıları hakkında geniş bilgi için bkz. Halil İbrahim Bulut, “Rüstüfağnî Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Bazı Kelâmî Görüşleri”, *Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Sempozyumu*, 2018, 651-675; Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 139-141.

getirmiştir. Mesla o, büyük günah işleyenin dinden çıkmayacağını ifade ettikten sonra “Bu görüş, eş-Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin görüşüdür.” şeklinde hocasına atıfta bulunmuştur.¹⁶ Yine tespit edebildiğimiz kadarı ile eserlerinde İmam Mâtürîdî’nin ismine ve görüşlerine ilk referansın Rüstüfağni tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte o, birçok Hanefî-Mâtürîdî âlime de ders vermiştir. Sonuç olarak bütün bunlar, Rüstüfağni’nin Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin önemli bir halkası olduğunu ve İmam Mâtürîdî’nin bir mezhep imamı olarak kabul edilmesi ve kendisine nispetle bir ekolün oluşmasında onun önemli katkısının olduğunu göstermektedir.

1.3. Ebû Seleme

Ebû Seleme, “*Cümelü usûli’-d-din* adlı eserinde iman,¹⁷ tevhid¹⁸ ve müteşâbihât¹⁹ gibi temel konularda İmam Mâtürîdî’nin görüşlerini isim vermeksizin savunmuştur.”²⁰ Bundan dolayı onun için “İmam Mâtürîdî’nin *Kitâbü’t-Tevhîd*’inde ele aldığı konuları özetleyerek verdiğini söylemek mümkündür. Çünkü her iki âlim de eserlerine, bilgi ve bilgi edinmenin yollarıyla başlamışlar ve Allah’ın varlığı ve tevhidi, sıfatları, tekvin, kader, iman, rüyetullah ve nübüvvet konularını işlemişlerdir. Bundan dolayı *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* adlı eserimizde de belirttiğimiz gibi Mâtürîdî’nin görüşleri defa derli toplu ilk defa Ebû Seleme tarafından ortaya konulmuştur.²¹ Ayrıca o, söz konusu eserinde Mâtürîdî’nin görüşlerine yer vermiş ve onun görüşlerinin büyük bir kısmını benimsemiştir. Böylece Mâtürîdî görüşlerin tanınmasına katkıda bulunmuştur.

1.4. İbn Yahyâ (ö. IV/X. asrın sonları)

İbn Yahyâ, İmam Mâtürîdî’nin öğrencisinin öğrencisinden okuyup yetişmiş ve *Şerhu Cümelü usûli’-d-din* gibi önemli eserler yazmıştır. O, söz konusu eserinde Rüstüfağni’den sonra en çok Mâtürîdî’nin ismine ve fikirlerine yer vermiştir. Sönmez Kutlu tarafından “Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Yazmalar”²² arasında gösterilen bu eser, yine,

¹⁶ Rüstüfağni, *el-Fevâid*, 313b.

¹⁷ Ebû Seleme, *Cümelü usûli’-d-din*, 10, 26-28.

¹⁸ Ebû Seleme, *Cümelü usûli’-d-din*, 13-15.

¹⁹ Ebû Seleme, *Cümelü usûli’-d-din*, 37.

²⁰ Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 161.

²¹ Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 160-163.

²² Sönmez Kutlu, “Ebû Mansûr Maturîdî ve Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 458.

Anke Von Kuegelgen ile Ashirbek Müminov'un birlikte yazdıkları "Mâtürîdî Döneminde Semerkant İlahiyatçıları (4./10.Asır)" başlıklı makalede, Mâtürîdî ve mezhebi konusunda, en önemli bilgiyi veren ilk eser olarak tanıtılmaktadır.²³ O, bu eserinde Mâtürîdî'nin görüşlerini, kendi görüşlerinin doğru olduğuna delil getirmiştir.²⁴ İbn Yahyâ, söz konusu eserinde Mâtürîdî'yi "Zamanında ilimde, anlayışta, mezhepleri bilmede ve takvâda yegâne idi" şeklinde tavsif etmektedir.²⁵ Bütün bunlardan dolayı onun *Cümelü usûli'd-din* gibi önemli eserler vererek ve öğrenciler yetiştirerek Mâtürîdîliğin oluşmasına katkı sağladığını söylemek mümkündür.

1.5. Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983)

Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhu'l-ekber* adlı kitabında imanın tanımı,²⁶ iman ve İslâm'ın bir oluşu,²⁷ sıfatlar,²⁸ tevhid²⁹ ve kıyamet³⁰ ile ilgili konularda İmam Mâtürîdî'nin ismini zikretmiş ve ona atıfta bulunmuştur.³¹ Onun şerhi incelendiğinde, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin Mâtürîdî'ye ait görüşleri esas itibarıyla benimsediği ve savunduğu anlaşılmaktadır.³² Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin çok sayıda önemli eserler verdiği ve bu eserlerin sûfi Hanefiler arasında Ahmed Yesevî'nin eserleri gibi geniş bir kabul gördüğü ve yaygın bir şekilde okunduğu da bilinmektedir.³³ Bütün bunlar, Mâtürîdîliğin teşekkül etmesinde ve yayılmasında Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin de önemli katkıları olduğunu göstermektedir.

²³ Anke Von Kuegelgen-Ashirbek Müminov, "Mâtürîdî Döneminde Semerkand İlahiyatçıları (4./10. Asır)", sad. Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 279-290; Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 165-166.

²⁴ İbn Yahyâ, *Şerhu cümel*, 18b, 20a, 29a, 31a, 34a, 39a, 46b, 52b, 53a, 61b, 64b, 68a, 68b, 88b, 93b, 110a, 117b, 118b, 127b; Geniş bilgi için bkz. Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 167-168.

²⁵ İbn Yahyâ, *Şerhu cümel*, 161b-162a.

²⁶ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhu'l-ekber* (Haydarabad: y.y., 1321), 7.

²⁷ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhu'l-ekber*, 6, 7.

²⁸ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhu'l-ekber*, 19.

²⁹ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhu'l-ekber*, 20, 21.

³⁰ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhu'l-ekber*, 26.

³¹ Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 103-104..

³² Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu fıkhu'l-ekber*, 7.

³³ Saffet Sarıkaya, "Ebü Hanife'den Ahmed Yesevî'ye Hanefi Maturidi Gelenekte Sufi Tezahürler", Uluslararası Dünü-Bugünü-Geleceği Maturidilik Sempozyumu, Ahmed Yesevî Türk-Kazak Üniversitesi, 3-5 Mayıs 2015, Türkistan-Kazakistan, 1: 164-176.

2. On Birinci Yüzyılda Yaşayan Âlimlerin Katkıları

Bu asırda Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî gibi çok önemli iki Hanefi-Mâtürîdî âlim yetişmiştir.

2.1. Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî (ö. 493/1099)

Mâtürîdî'nin başka bir öğrencisi olan Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî'nin (ö. 390/1000) torunu olan Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, ilk tahsiline babasının yanında başlamış; ondan sonra da önemli Hanefî âlimlerden okuyup yetişmiştir.³⁴ Onun ilmi, hocası İsmail b. Abdüssâdık, dedesi Abdülkerim el-Pezdevî yolu ile Mâtürîdî'ye dayanmaktadır. Usûl ve fûrû ilimlerinde üstün bir derece elde ettiği için Mâverâünnehirdeki Hanefîlerin başkanlığına getirilen³⁵ Pezdevî, *Usûlü'd-din* adlı eserinde dedesi Abdülkerim b. Musa'nın birçok talebe ile birlikte Mâtürîdî'den *Kitâbü't-Te'vîlât*'tan ders aldığını naklettiğini belirtmektedir.³⁶ Bu da onun, Mâtürîdî'nin öğrencisinin öğrencilerinden ders aldığını göstermektedir.

Ebü'l-Yüsr Pezdevî, eğitim faaliyetlerinin yanı sıra *Usûlü'd-din* gibi kıymetli eserler yazmakla kalmamış; aynı zamanda Ömer Nesefî, Alâuddin es-Semerkindî ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin aralarında olduğu çok sayıda öğrenciye ders vermiştir. Onun zikri geçen bu üç öğrencisi de Hanefi-Mâtürîdî âlimlerin en meşhurlarındandır. Zira bunlardan Ömer Nesefî, *'Aķā'idü'n-Nesefî*'yi yazmıştır. Ebü'l-Muîn en-Nesefî de *Tabsiratü'l-edille ve Bahrû'l-keîâm* gibi önemli eserler yazmıştır. Alâuddin es-Semerkindî ise *Mîzânü'l-intizam*'ı kaleme almıştır.³⁷ Söz konusu eserlerin tamamı da Mâtürîdîliğin en temel kaynakları arasında yer almaktadır. Onun diğer öğrencileri ise Ebü Said Abdülmeccid b. İsmail b. Muhammed el-Herevî (ö. 537/1142), Rûknü'l-Eimme Abdülkerim b. Muhammed (ö. 623/1226),³⁸ Muhammed b. Tâhir b. Abdirrahman b. Hasan es-Suaydî es-Semerkindî el-Lelebâdî (ö. 515/1121)³⁹ ve Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'nin oğlu Ahmed b. Muhammed el-Pezdevî'dir (ö. 502/1108)'dir.⁴⁰

³⁴ Ebü'l-Hasenât Muhammed el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, (Kahire: 1324), 283; Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 175.

³⁵ Leknevî, *el-Fevâid*, 309; Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 175.

³⁶ Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî, *Kitâbu usûlid-dîn*, thk. Hans Petter Linss (Kahire: Dâru'l mektebeti'l-Arabiyye, 1383/1963), 3.

³⁷ Leknevî, *el-Fevâid*, 71, 309; Kefevî, *Ketâib*, 146a.

³⁸ Leknevî, *el-Fevâid*, 171.

³⁹ Leknevî, *el-Fevâid*, 283.

⁴⁰ Leknevî, *el-Fevâid*, 70; Kefevî, *Ketâib*, 311.

Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'ini yeterli bulmakla bereber onu dil ve üslûbunu beğenmediği için *Uşûlü'd-dîn* adlı eserini yazmıştır. O, *Usûlü'd-dîn* adlı kitabında meseleleri ele alırken en çok Ebû Hanîfe'den nakilde bulunmuş; ikinci olarak ise Mâtürîdî'nin ismini ve görüşlerine yer vermiştir.⁴¹ Yine o, Mâtürîdî'nin Ehl-i sünnet ve'l-cemâatin reislerinden biri olduğunu belirtmiş ve onun görüşünü savunmuştur.⁴² Mesela o, *Uşûlü'd-dîn* adlı eserinde tekvin ile ilgili olarak "Bu konuyu, Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî, Sünnet ve Cemâat Ehlinin mezhebini icâd mevcuddan başkadır, icâd hâdis değildir, ama ezelidir diyerek tashih edip, düzeltmiştir"⁴³ nakilde bulunmuştur. Böylece o, Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin görüşlerini sistemleştirdiğine vurgu yapmıştır.⁴⁴ Bu kayıttan dolayı İmam Mâtürîdî'nin Ehl-i Sünnet'in görüşlerini sistemleştirdiğini ifade eden ilk Hanefî alimin Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî olduğunu söylemek mümkündür.

Bununla birlikte Pezdevî'nin, İmam Mâtürîdî'nin unutulmaya yüz tuttuğu bir dönemde, Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olması, Buhâra ve Semerkant şehirlerinde Hanefî halkla iç içe kadılık görevinde bulunmuş olması, Hanefî-Mâtürîdîliğe dair *Usûlü'd-dîn* gibi kıymetli eserler yazması ve sonraki dönemlerde adları ve eserleri sıkça anılan öğrenciler yetiştirmiş olması, ihmale uğrayan İmam Mâtürîdî'nin dolayısı ile Mâtürîdîliğin teşekkül edip yayılmasına önemli katkılar sağlamıştır.⁴⁵

Netice olarak o, Mâtürîdî'nin Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın reislerinden biri olduğuna vurgu yaparak ve Ebû Hanîfe'nin itkada dair fikirlerini geliştirip sistemleştirdiğini, hatta onun yanlış anlaşılan görüşlerini tashih ettiğini belirtmiştir. O bununla da kalmamış, Mutezîlî fikirlerden uzak durmaları konusunda Hanefîleri uyarmıştır.⁴⁶ Bütün bunlar onun Hanefîleri Mâtürîdî'nin görüşleri etrafında toplamaya çalıştığını göstermektedir. Sonuç Pezdevî'nin gayretleri neticesinde uzun süre ihmal edilen Mâtürîdî'nin isminin ve görüşlerinin daha tanınır ve bilinir hale geldiğini söylemek

⁴¹ Pezdevî'nin Ebû Hanîfe'ne yer verdiği yerler için bkz. Ebü'l-Yüsr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994), 5, 63, 71, 77, 101, 166, 218, 303, 304, 332, 336, 366, 367; Pezdevî'nin Mâtürîdî'nin ismine yer verdiği yerler için bkz. Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 3, 50, 51, 123, 293, 295, 299, 305, 347; Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 175.

⁴² Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 2-3.

⁴³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 101.

⁴⁴ Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 176-177.

⁴⁵ Yıldızhan, *Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî'nin Mâtürîdî Kelam Sistemine Katkıları*, 63-64.

⁴⁶ Geniş bilgi için bk. Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 147-155.

mümkündür. Böylece o, Ebü'l-Muîn Neseî, Ömer en-Neseî ve Alâuddîn es-Semerkandî gibi kıymetli öğrenciler yetiştirerek önemli eserler vererek ve Mâtürîdîliğin oluşup, gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

2.2. Ebü'l-Muîn en-Neseî (ö. 508/1114)

Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî gibi önemli bir âlimden okuyup yetişen Ebü'l-Muîn en-Neseî, kendisi de Alâuddîn es-Semerkandî ve Ömer en-Neseî gibi önemli talebeler yetiştirmiştir.⁴⁷ Ayrıca *Tabsiratü'l-edille* ve *Bahrü'l-keâm* gibi çok önemli eserler kaleme almıştır.⁴⁸ O, *Tabsiratü'l-edille* adlı eserinde tespitlerimize göre 78 yerde Mâtürîdî'nin ismine ve görüşlerine yer vermiş ve onun görüşlerini savunmakla kalmamış; aynı zamanda Ebü Hanîfe'nin görüşlerini en iyi bilen kişinin Mâtürîdî olduğuna dikkat çekerek, kaydetmiştir.⁴⁹ Yine onun, *Tabsiratü'l-edille*'de Mâtürîdî'nin görüşlerini sistematik bir şekilde delilleri ile birlikte açıklamıştır. Bütün bunlardan onun, Mâtürîdî'nin görüşlerini en iyi açıkladığı ve onun görüşlerini daha sistematik hale getirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim o, bunlardan dolayı gayet haklı olarak Mâtürîdîliğin ikinci kurucusu kabul edilmiştir.

Ebü'l-Muîn en-Neseî'nin Mâtürîdîliğin yayılışına katkıda bulunan başka bir eseri de *Bahrü'l-keâm fî 'Aķâ'idi ehli'l-İslâm*'dır. Nitekim onun söz konusu eseri Mâtürîdîliğin temel kaynakları arasında yer almaktadır.⁵⁰ Yine o, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd* adlı eserinde de⁵¹ İmam Mâtürîdî'yi "Ebü Mansûr el-Mâtürîdî (r.a.) hem usûlde hem de furûda Ebü Hanîfe'ye en çok tabi olan kişidir"⁵² şeklinde övmüş ve onun görüşlerini on dört yerde atıfta bulunarak savunmuştur.⁵³ Yine daha önce belirtildiği üzere Ebü'l-Muîn en-

⁴⁷ Ebü'l-Muîn en-Neseî'nin hayatı ve ilmi kişiliği hakkında geniş bilgi için bk. Metin Yurdağur, "Kurucusundan Sonra Mâtürîdiyye Mezhebinin En Önemli Kelamcısı Ebü'l-Muîn en-Neseî'nin Hayatı ve Eserleri", *Diyanet Dergisi*, 1985, 21(4), 27-43.

⁴⁸ Muhyiddin el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 1-4, (Kahire: 1993), 1: 422 vd; Leknevî, *el-Fevâid*, 355; Yusuf Şevki Yavuz, "Neseî, Ebü'l-Muîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 569-570.

⁴⁹ Neseî, *Tabsiratü'l-edille*, 1: 162.

⁵⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Bahrü'l-Kelâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 2: 516.

⁵¹ Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tevhidin Esasları Ebü'l-Muîn en-Neseî*, çev. Hülya Alper, (İstanbul: İz Yayıncılık 2013), 21.

⁵² Ebü'l-Muîn Neseî, *Tevhidin Esasları*, 39.

⁵³ Ebü'l-Muîn Neseî, *Tevhidin Esasları*, 39, 143, 145, 151.

Nesefî, Mâtürîdî'yi bir ekol sahibi olarak benimsemiş ve kelâma dair görüşlerini merkeze alarak *Kitâbü't-Tevhîd*'den sonra ikinci kaynak sayılan *Tebşîratü'l-edille*'yi telif etmiştir.⁵⁴ Böylece Nesefî ile birlikte Mâtürîdîlik bir kelâm akımı olmuştur. Sonuç olarak Ebü'l-Muîn en-Nesefî, Mâtürîdîliğe ait önemli eserler yazarak, Mâtürîdî'nin görüşlerini daha da sistematik hale getirerek Mâtürîdîliğin gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

3. On İkinci Yüzyılda Yaşayan Âlimlerin Katkıları

Bu asırda yaşayan Mâverâünnehirli Mâtürîdî âlimler arasında, Saffar el-Buhârî (ö. 534/1139), Sadrü'd-Şehid Ömer b. Abdülaziz b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1142), Ebü Hafs Ömer en-Nesefî, Alâuddîn es-Semerkindî (ö. 539/1144), Alâuddîn el-Üsmendî (ö. 552/1157), Ali b. Osman el-Uşî (ö. 575/1179) ve Nureddin es-Sâbüni gibi âlimleri saymak mümkündür.

3.1. Ebü İshâk Saffâr el-Buhârî (ö. 534/1139)

Saffar el-Buhârî, Hanefî-Mâtürîdîliğin Mâverâünnehirdeki önde gelen âlimlerden biridir. O, *Telhisü'l-edille li-kavâidi't-tevhîd* adlı eserinde Mâtürîdî'ye üç yerde atıf yapmıştır. Bunların biri, kişinin Allah'ı bilme yöntemi hakkındadır. Burada Saffâr, bir insanın peygamber gönderilmese bile aklıyla Hz. Allah'ı bilmesi gerektiği görüşünü Ebü Hanîfe'ye dayandırarak kaydeder. Ayrıca Mâtürîdî'yi "Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın imamlarından biridir" ifadesiyle övmektedir. Bu konuda, onun, Mâtürîdî gibi düşündüğü şu kayıttan anlaşılmaktadır: "şüphesiz şeriatın yolu sem'/nakildir. Ancak din'in yolu akıldır".⁵⁵ Ayrıca Saffâr, Hanefî bir fakih olduğu kadar aynı zamanda Mâtürîdî bir kelâmcı kabul edilmiştir.⁵⁶ Yine o, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili Mâtürîdî'nin görüşünün en doğru görüş olduğunu belirtmiştir.⁵⁷

Bu konuda önemli çalışmaları olan Abdullah Demir'e göre Saffar, *Telhis* adlı eserinde kelâm ilminin önemi ve meşruluğunu geniş bir

⁵⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 155-161.

⁵⁵ Ebü İshâk Saffâr el-Buhârî, *Telhisü'l-edille li-kavâidi't-tevhîd*, I-II, nşr. Angelika Brodersen, (Beyrut: el-Ma'hedü'l-almâni li'l-Ebhâsi's-Şarkiyyeti Müessesetü'r-Reyyan, 1432/2011), 1: 133; Abdullah Dinç, *Saffar el-Buhari'nin Mezhepleri Tasnifi*, (Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2018), 107-114.

⁵⁶ Kutlu, "Ebü Mansûr el-Mâturîdî ve Mâturîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", 390; Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 179-180.

⁵⁷ Saffâr el-Buhârî, *Telhisu'l-edille*, 1: 209.

şekilde ele alarak bu ilmin gerekli oluşuna dikkat çekmiştir.⁵⁸ Onun bu tutumu Mâtürîdî kelamının Hanefiler arasında gelişimine destek olmuştur. Saffar, görüşlerini akli ve nakli deliller ile temellendirerek günümüzde semantik olarak isimlendirilen anlam bilimi kullanmıştır. Onun semantiği en güzel şekilde kullanmış olması ve bu konuda örnek oluşu Mâtürîdîliğe en önemli katkısı kabul edilmektedir. Mâtürîdîlerin akli-nakil ilişkisini daha da geliştirmesi, Mâtürîdî gibi tefsir ve tevil ayırımına giderek dini konularda farklı yorumların olabileceğini mümkün görenek muhalif görüşteki Müslümanların tekfir edilmesine karşı çıkmıştır. Onun bu tutumu Mâtürîdîliği en iyi şekilde yansıtmıştır. Mâtürîdînin bilgi kuramını daha da sistematik hale getirmiştir. Kelami konuları Allah'ın isimlerine dayandırarak geniş bir şekilde yorumlar getirmiştir. *Telhisü'l-edille* ve *Risâle fi'l-keâm* adlı eserlerinin içerikleri ile kullandığı yöntemin Mâtürîdînin eserlerindeki içerik ve yöntemle benzerliği ve onun görüşlerine atıfta bulunması, Saffarın önemli bir Mâtürîdî kelamcısı olduğunu göstermektedir.⁵⁹ Bütün bunlar, Saffarın Mâtürîdîliğin oluşup, gelişmesine önemli katkıda bulunduğunu göstermektedir.

3.2. Sadrü'd-Şehid Ömer b. Abdülaziz b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1142)

Buhâra'da kadılık görevi de yapan Sadrü's-Şehid, Alâuddin el-Üsmendî⁶⁰ ve Ali b. Hasan el-Burhaneddin el-Belhî (ö. 548/1153) gibi âlimlere dersler verdi. Özellikle onun talebeleri arasında yer alan Ali b. Hasan el-Belhî, kendisinden başka Buhâra'da Ebû'l-Muîn en-Nesefî'den de dersler alarak yetişmiş bir vaziyette Halep ve Şam'a gitmiş ve orada kendisine verilen üç medresede Ebû Hafs en-Nesefî'nin *'Akâ'idü'n-Nesefî'*ni okutarak Mâtürîdîliği Suriye'ye taşımıştır.⁶¹

⁵⁸ Bu konuda geniş bilgi için bk. Abdullah Demir, "Mâtürîdî Âlimi Ebû İshâk Zâhid es-Saffâr'ın Kelâm Müdâfaası", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20(1), 2016, 445-502.

⁵⁹ Abdullah Demir, "Ebû İshâk Zâhid es-Saffâr'ın Mâtürîdî Kelâmına Katkıları," *Uluslararası Mâtürîdîlik Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Geleceği) Bildiriler*, Ed. Sönmez Kutlu, (Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Turan Matbası, 2015), 289-310; Demir, "Mâtürîdî Âlimi Ebû İshâk Zâhid es-Saffâr'ın Kelâm Müdâfaası", 445-502.

⁶⁰ Kureşî, *el-Cevâhir*, 3: 209; Kefevî, *Ketâib*, 186a.

⁶¹ Kureşî, *el-Cevâhir*, 2: 560-562; Wilferd Madelung, "Mâtürîdîliğin Yayılışı ve Türkler", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu, çev. Muzaffer Tan. (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 342, 361.

Sadrü's-Şehîd, *Şerhu câmiu's-sağîr*⁶² adlı eserinde, Mâtürîdî'nin görüşlerine dört ayrı yerde atıfta bulunmuştur.⁶³ Sadrü's-Şehîd'in Buhâra'da kadılık görevinde bulunması ve Alâuddin el-Üsmendî ve Ali b. Hasan Burhaneddin el-Belhî gibi önemli âlimler yetişmiş olması, onun Mâtürîdîliğin teşekkül etmesine resmi ve ilmî yönden katkıda bulunduğunu göstermektedir.

3.3. Necmüddin Ömer en-Neseî (ö. 537/1142)

Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn en-Neseî gibi önemli hocalardan ders alan Ömer en-Neseî, *Akâ'idü'n-Neseî*, *el-Kand fî zikri ulemâ-i Semerkand* ve *et-Teysîr fî't-tefsîr* gibi çok kıymetli eserler vermiştir.⁶⁴ O, yazdığı eserlerinde Mâtürîdî'nin ismini ve görüşlerini övmüştür. Nitekim o, *el-Kand fî zikri ulemâ-i Semerkand* adlı eserinde Mâtürîdî'yi "eş-Şeyh el-İmam", "eş-Şeyh el-İmam Ebî Mansûr el-Mâtürîdî rahimehullah"⁶⁵ ve "Kıdvetü'l-ferîkayn, imam, fâdil, verâ sahibi, müftü, münâzaracı, Dâru'l-Cüzcânîyyede ders veren büyük bir müderris, fıkıh ve nazar ilimlerinde üst seviyede bir âlimdir"⁶⁶ şeklinde övmektedir. Yine onun *Akâ'idü'n-Neseî*'sinde, Mâtürîdî'nin görüşlerini savunup, yaydığı öteden beri ilim ehli tarafından bilinmektedir. Nitekim ondan sonra *Akâ'idü'n-Neseî*'si üzerine çok sayıda şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Hatat nerdeyse Mâtürîdî'nin görüşleri artık bu eserle meşhur olmuştur.⁶⁷ Bütün bunlar Ömer Neseî'nin Mâtürîdîye akâidinin sade bir özeti kabul edilen *Akâ'idü'n-Neseî*'yi yazması ile Mâtürîdîliğin kolay bir şekilde anlaşıldığını ve dolayısı ile yayılmasını büyük ölçüde kolaylaştırdığını göstermektedir.

3.4. Alâuddin es-Semerkandî (ö. 539/1144)

Mizânü'l-usûl, *Tuhfetü'l-fukahâ* ve *Şerhu Te'vilâtü'l-Kurân* gibi önemli eserler veren Alâuddin es-Semerkandî, Ebü'l-Muîn en-Neseî ve Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'den okuyup yetişen Mâverâünehirli Mâtürîdî

⁶² Ahmet Özel, "Sadrü'sşehid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 426.

⁶³ Hüsameddin Ömer b. Abdülaziz İbn Mâze, *Şerhu'l-câmi'i's-sağîr*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, no. 850), 27a, 118a, 129a, 134a; Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 164-165.

⁶⁴ Leknevî, *el-Fevâid*, 243, 244.

⁶⁵ Necmüddin Ömer en-Neseî, *el-Kand*, (Riyad: 1412/1991), 311, 320.

⁶⁶ Ömer Neseî, *el-Kand*, 32, 143, 311 vd.

⁶⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 162-164.

bir âlimdir.⁶⁸ Alâuddin es-Semerkindî, Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ını Ebü'l-Muîn en-Nesefî'den okuduğunu ve Nesefî'nin tefsir okuturken gerekli yerleri açıkladığını kaydetmektedir.⁶⁹ Ayrıca o, *Mizânü'l-usûl* adlı eserinde Mâtürîdî'ye çok sayıda atıfta bulunmaktadır. Nitekim o, *Mizânü'l-usûl* adlı bir de fıkıh usûlü eseri yazarak, Mâtürîdî'nin usûl anlayışını canlandıran⁷⁰ Alâuddin es-Semerkindî, bu eserinde Mâtürîdî'ye çok sayıda atıfta bulunmaktadır. Bu atıfların birincisi, usûl ve fûrû' konusunda yazılmış olan kitapların tasnifiyle ilgili olup şu şekilde geçmektedir: "Usûl ve fûrû' konularını cem eden, meşrû ve makul ilimleri geniş bir şekilde barındıran eş-Şeyh el-İmam ez-Zâhid Ehl-i sünnetin reisi, Ebi Mansûr el-Mâtürîdî es-Semerkindî'ye ait olan *Me'hazû's-şerâi'* ve *el-Cedel* adlı kitaplardır."⁷¹ Mâtürîdî'ye ikinci atıf ise kâfirlerin emir ve nehiyle muhatap olup olmaması konusyla ilgilidir: "Irak ve Mâverâünnehir ehlinin geneli ve onların reisi eş-Şeyh el-İmam el-Ecel Ebü Mansûr el-Mâtürîdî rahmetullahi aleyhim: kâfirler imanla muhataptırlar, bundan kaçınanlar ve bu şekilde ölenler cehennem ehлиндendir; iman edenler ve o halde ölenler cennet ehлиндendirler".⁷² Mâtürîdî'ye yapılan atıfların üçüncüsü ise, umum-husus konusyla ilgilidir. "Meşâyah-u Semerkant ve onların reisi eş-Şeyh el-İmam Ebü Mansûr el-Mâtürîdî rahimehümullah'a göre, umum ile amel etmek vaciptir. Ve Allah Teâlâ'nın umum ve husus ile murad ettiği şeye inanmak haktır"⁷³ demektedir. O, *Mizânü'l-usûl*'ün bir yerinde Mâtürîdî için "*Ehl-i Sünnet'in reisi*"⁷⁴ iki yerinde ise "*Mâverâünnehir-Semerkant Hanefî fıkıh ekolünün reisi*", ifadelerini kullanmaktadır.⁷⁵

Sonuç olarak Pezdevî ile tanınmaya başlayan Ebü'l-Muîn en-Nesefî ile zirveye çıkartılan İmam Mâtürîdî'nin isminin ve görüşlerinin, Alâuddin es-Semerkindî'nin İmam Mâtürîdî'yi Ehl-i sünnet ve'l-cemâatin imamı ve Mâverâünnehir'de yaşayan Hanefilerin fıkıhtaki reisi olarak göstermesiyle daha hızlı yayıldığı

⁶⁸ Leknevî, *el-Fevâid*, 71, 91, 260; Kefevî, *Ketâib*, 88a, 309; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 47-48.

⁶⁹ Alâuddin es-Semerkindî, *Şerhu te'vilâtü'l-Kur'an*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Medine, no, 179), 1b; Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 166.

⁷⁰ Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, (Katar: 1404/1984), 4, 5.

⁷¹ Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl*, 3.

⁷² Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl*, 191; Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 166-167.

⁷³ Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl*, 280.

⁷⁴ Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl*, 3.

⁷⁵ Alâuddin es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl*, 191, 280.

söylenbilir.⁷⁶ Bütün bunlar, Mâtürîdîliğin oluşum ve gelişimini olumlu yönde etkilemiştir.

3.5. Alâüddîn el-Üsmendî es-Semerkandî (ö. 552/1157)

Alâüddîn el-Üsmendî, *Lübâbü'l-keâm* adlı kıymetli bir eser yazmıştır.⁷⁷ O, bu eserinde Mâtürîdî'yi "İmamü'l-Hüdâ" olarak övmekte ve görüşlerini açıkça savunmaktadır.⁷⁸ Nitekim o, *Lübâbü'l-keâm*'ın bir yerinde, kendisine tebliğ ulaşmayan bir kimsenin aklını kullanarak Allah'a inanması gerektiğini savunmakta ve İmam Mâtürîdî, İyâziyye hocaları ve onların tâbilerinin Ebû Hanîfe'den nakledilen bu görüşü benimsediklerini kaydetmektedir.⁷⁹ Başka bir yerde ise iman ve İslâm konuları anlatılırken en doğru görüşün İmamü'l-Hüdâ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin görüşü olduğunu açıkça zikretmektedir.⁸⁰ Böylece Üsmendî, Mâtürîdî'nin fikirlerini açıklayarak ve savunarak yaymaya çalışmıştır.

3.6. Ebû's-Senâ Muhammed b. Zeyd el-Lâmişî (ö. VI./XII. asrın ikinci yarısı)

Lâmişî'nin *et-Temhîd li kavâidi't-temhîd* adlı eseri, önemli Mâtürîdî kaynaklardan kabul edilmektedir.⁸¹ O, bu eserinde İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini daha sistematik hale getiren Ebû'l-Muîn en-Nesefî'yi "eş-Şeyh el-İmam Seyfû'l-Hak"⁸² gibi sıfatlarla överek ona iki ayrı yerde atıfta bulunmaktadır.⁸³

Lâmişî'nin *Kitap fî usûli'l-fikh* adlı eseri de Hanefî-Mâtürîdî bir fıkıh usûlü kitabıdır.⁸⁴ Lâmişî, bu eserinde de İmam Mâtürîdî'yi

⁷⁶ Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 167-168.

⁷⁷ M. Sait Özervarlı, "Maveraünnehir Âlimi Olarak Alâeddin es-Semerkandî", *Alâeddin el-Üsmendî ve Lübâbü'l-Kelâm Adlı Eseri*, M. Said Özervarlı (İstanbul: İSAM Yayınları, 2005), 25.

⁷⁸ Özervarlı, "Maveraünnehir Âlimi Olarak Alâeddin es-Semerkandî", 30.

⁷⁹ Alâeddin el-Üsmendî, *Lübâbü'l-keâm*, 47 vd.

⁸⁰ Alâeddin el-Üsmendî, *Lübâbü'l-keâm*, 156.

⁸¹ Sönmez Kutlu, "Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", 459.

⁸² Ebû's-Senâ Mahmud b. Zeyd Lâmişî, *Kitâbü't-temhîd li-kavâidi't-tevhîd*, nşr. Abdülmecid et-Türkî (Paris: Daru'l-Garb el-İslami, 1995), 80.

⁸³ Lâmişî, *et-Temhîd*, 80, 128, 151; İsmail Şık, *Hanefî-Mâtürîdî Geleneğinin Usulü'd-Din Anlayışı Lamişî Perspektifinde Kelâm-Usûlü'l-Fikh Diyalogu* (Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2009), 45.

⁸⁴ Ebû's-Senâ Mahmud el-Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, nşr. Abdülmecid et-Türkî (Paris: Daru'l-Garb el-İslami, 1995), 205.

“Semerkant meşâyihî ve onların reisi”⁸⁵ ve “Semerkant meşâyihî ve onların en büyüğü”⁸⁶ gibi sıfatlarla tavsif etmektedir.⁸⁷ Ayrıca o, bu eserinde mutlak emrin hükmü⁸⁸ ve kendisine tebliği uşlaşamayan kişinin imanla muhatap olup olmaması gibi pek çok konuda Ehl-i sünnet ve'l-cemâatin görüşlerini İmam Mâtürîdî'nin görüşleri doğrultusunda açıklamaktadır.⁸⁹ Ayrıca bu konuda önemli çalışmaları olan İsmail Şık da Lâmişî'nin Mâtürîdîliğin temel görüşlerini akılcı bir yöntemle savunan Semerkandlı kelâmcı usul âlimi olduğunu, sade, kolay anlaşılır, dil ve üslub ile Mâtürîdîliğin oluşumuna katkıda bulunduğunu kaydetmektedir.⁹⁰ Bütün bunlar, Lâmişî'nin Mâtürîdîliğin teşekkül edip gelişmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir.

3.7. Ali b. Osman el-Ûşî (575/1179[?])

Ali b. Osman el-Ûşî'nin en meşhur eseri 569/1173 yılında yazdığı *Bedü'l-emâlî*'dir.⁹¹ O, bu eserinde Ehl-i sünnetin Mâtürîdîlik koluna ait temel görüşleri 66 beyit halinde özetlemiştir. Özlü ve manzum şekilde olan bu Mâtürîdî akâid risâlesi, öğrenilip ezberlenmesinin kolay olmasından dolayı ilk dönemlerden itibaren medreselerin ilk sınıflarında okutulduğu gibi akâid kitapları arasında çok rağbet görmüş, değişik yerlerde çok sayıda istinsah edilmiştir.⁹² Bu yüzden “Önemli bir Mâtürîdî akâid risalesi” olarak görülen *Emâlî*, çeşitli dillere tercüme edilmiş ve üzerine önemli şerhler yazılmıştır.⁹³ *Emâlî* şerhlerinin en meşhuru, Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) tarafından yapılan *Şerhu bedü'l-emâlî*'dir. Ayrıca *Bedü'l-emâlî*, Mâtürîdî akâidine dair yazılan ilk manzum eserdir. Manzum olduğundan ezberlenmesi kolay olan el-Ûşî'nin bu eseri İslâm dünyasında çok meşhur olmuş

⁸⁵ Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, 91, 124,

⁸⁶ Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, 134.

⁸⁷ Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 172-173.

⁸⁸ Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, 91.

⁸⁹ İsmail Şık, *Lâmişî'nin Kelâm İlmindeki Yeri ve Önemi*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 246.

⁹⁰ Şık, "Semerkandlı Hanefî-Mâtürîdî Âlim Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ve İlmi Konumu", 105-123.

⁹¹ Kureşî, *el-Cevâhir*, 2: 583.

⁹² M. Sait Özervarlı, “el-Emâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 73; Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 182.

⁹³ Özervarlı, “el-Emâlî”, 11: 73-75.

ve pek çok kişi tarafından ezberlenmiştir.⁹⁴ Ayrıca *Emâlî* adlı kasidenin Mâtürîdiliğin görüşlerin öğrenilmesi, öğretilmesi ve yaygınlaşmasında önemli bir yere sahip olduğu gibi sonraki dönemlerde Mâtürîdiliğe dair yazılan akaid manzumelerine de örnek olduğu gibi kaydedilmiştir.⁹⁵

Ali b. Osman el-Üşî'nin *el-Fetâva's-Sirâciyye* adlı eserinde kelâm aleyhinde kullanılan rivayetleri İmam Mâtürîdî ve gibi kelâmın lehine yorumladığı bilinmektedir. Onun bu tutumu Mâtürîdî kelâmının Hanefiler arasında devam etmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca onun Fergana bölgesindeki Hanefî-Mâtürîdîlerin bir temsilcisi olarak kaleme aldığı *Emâlî* ile Mâtürîdiliğin temel görüşlerini savunması ve yaymaya çalışması da önemli ve değerlidir.⁹⁶ Ayrıca o, İmam Mâtürîdî'ye de ismen atıfda bulunarak ve onun "Zâlim sultana âdil diyen kâfir olur." fetvasını *el-Fetâva's-Sirâciyye*'de nakletmiş olması ve *Emâlî*'de aklı kullanarak Cenabı Allah'ı tanımanın ve iman etmenin gerekli olduğunu Mâtürîdî gibi savunmuş olması;⁹⁷ tekvîn sıfatının Allah'ın ezeli bir sıfatı olduğunu savunması, onun Mâtürîdî'nin görüşlerini benimsediği ve Mâtürîdiliği yaymaya çalıştığını göstermektedir.⁹⁸

Şifâhî şiir kültürünün hâkim olduğu bir dönemde Mâverâünnehir'de yaşayan Ali b. Osman el-Üşî'nin Ebû Hanîfe ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin itikâdî fikirlerini *Bedü'l-emâlî*'de şiir şeklinde ifade etmesi, Hanefî-Mâtürîdiliğin Mâverâünnehirde daha kolay anlaşılıp yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca *Emâlî*'nin pek çok şerhinin yapılışı ve Türkçe, Farsça gibi değişik dillere tercüme edilişi, söz konusu eserin çok rağbet gördüğünü göstermektedir. Nitekim bu manzum eser, asırlardır geniş coğrafyaya hâkim olan Türk İslâm dünyasında okutulmuştur ve hala da okutulmaktadır. Bu bakımdan bu eserin, Orta Asya'da mazmun hale dökülen Mâtürîdî düşüncenin kolay öğrenilmesine yardımcı olduğu gibi günümüze kadar ve günümüzde de Mâtürîdiliğin kolay anlaşılmasına katkı sağladığı söylenebilir.

⁹⁴ Zaylabidin Acımamatov, *Ebû Hanîfe ve Fergana Vadisindeki Etkisi*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 130; Ak, *Selçuklular Döneminde Maturidilik*, 182.

⁹⁵ Demir, "Ali b. Osman el-Üşî'nin Mâtürîdî Kelâmına Katkıları", 385; Ak, *Selçuklular Dönemi*, 183.

⁹⁶ Demir, "Ali b. Osman el-Üşî'nin Mâtürîdî Kelâmına Katkıları", 387.

⁹⁷ Demir, "Ali b. Osman el-Üşî'nin Mâtürîdî Kelâmına Katkıları", 378.

⁹⁸ Demir, "Ali b. Osman el-Üşî'nin Mâtürîdî Kelâmına Katkıları", 381.

3.8. Nüreddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184)

Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye* adlı eserinde Mâtürîdî'yi "Hidâyet rehberi ve Ehl-i Sünnet'in reisi Ebû Mansûr beyyazallahu ğurretehu"⁹⁹ "Büyük İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî"¹⁰⁰ şeklinde tavsif etmiştir.¹⁰¹ Ayrıca o, *Tabsiratü'l-edille*'yi okumaya ve okutmaya icâzetli Şemsü'l-Eimme Muhammed el-Kerderî (ö. 642/1244) gibi önemli âlimlere hocalık yapmıştır.¹⁰²

Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye* adlı diğer bir eserinde ise İmam Mâtürîdî'yi 12 yerde "eş-Şeyh el-İmam Mâtürîdî rahimehullah" şeklinde övmekte ve onun görüşlerini savunmaktadır.¹⁰³ Diğer eserlerinde olduğu gibi *el-Kifâye* adlı eserinde de "Sâdık bir Mâtürîdî"¹⁰⁴ olan Nüreddin es-Sâbûnî, hicri 580, miladi 1184 yılında Buhâra'da vefat etmiştir.¹⁰⁵ Onun yazdığı söz konusu eserler, kendisinden sonra gelen Ebû'l-Berakât en-Nesefî (ö. 710/1310) Sa'düddin Taftazânî (ö. 793/1390), Kemâlüddin el-Beyâzî (ö. 1098/1687), Râgıb Paşa (ö. 1176/1763) gibi âlimlerin yazdığı eserlere de kaynaklık etmiştir.¹⁰⁶

Öte taraftan Sâbûnî, *el-Bidâye* adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin adını altı yerde zikretmesine rağmen, bu yerlerin hiç birisinde Ebû Hanîfe hakkında Ehl-i sünnetin reisidir ya da Ehl-i sünnetin imamıdır, şeklinde bir bilgi vermez. Buna karşı onun aynı eserinde Mâtürîdî'nin ismini yedi yerde zikrettiği görülmektedir. Bu yedi yerin birinde Mâtürîdî'den açıkça "Ehl-i sünnetin reisi,"¹⁰⁷ diğer bir yerinde ise "Büyük İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve ve ona tâbi olanlar"¹⁰⁸ şeklinde anmaktadır. Bu durum, XII. yüzyılda Mâverâünnehir'deki Hanefî âlimlerin İmam Mâtürîdî'nin ismi ve görüşleri etrafında birleşmeye başladıklarını ve diğer mezheplere karşı Mâtürîdî'nin ilgili görüşleri ile cevap verdiklerini göstermektedir. Böylece artık XII. yüzyıldan itibaren İmam Mâtürîdî'nin isminin ve itikâdî görüşlerinin

⁹⁹ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 34.

¹⁰⁰ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 39, 54, 62, 71, 86, 88.

¹⁰¹ Ak, *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*, 174-179.

¹⁰² Leknevî, *el-Fevâid*, 42; Kefevî, *Ketâib*, 138b; Muhammed Aruçi, "Sâbûnî, Nüreddin," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 360-361.

¹⁰³ Nüreddin Sâbûnî, Ahmed Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr, *el-Kifâye fi'l-hidâye*, nşr. Muhammed Aruçi, (Beyrut: Dar İbn Hazm, 1436/2014), 47, 132, 133, 151, 160, 204, 215, 216, 289, 348, 353 ve 359.

¹⁰⁴ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 33.

¹⁰⁵ Leknevî, *el-Fevâid*, 74.

¹⁰⁶ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 10, 21.

¹⁰⁷ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 34.

¹⁰⁸ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 62.

Ebû Hanife'nin isminden ve itikâdî görüşlerinden daha çok öne çıkmaya başladığını ve aynı zamanda *Ashâbu Ebi Hanîfe*'den *Ashâbu Ebi Mansûr el-Mâtürîdî*'ye geçişe işaret etmektedir. Yani Mâtürîdîlik isminin alt zemininin oluştuğunu göstermektedir.

Öte taraftan Fahreddin er-Râzî'nin *Münâzarât* adlı eserinde geçen bilgilere göre Nûreddin es-Sâbûnî, Buhâra'da itibarlı ve zengin bir aileye mensup olup bölgenin önde gelen Hanefî âlimlerinden biridir. Yine aynı eserde Sâbûnî'nin hacca gidiş gelişi esnasında Horasan ve Irak'taki âlimlerle tanışıp, onların ilim meclislerine katılarak konuşmalar yapmış ve onlara bir takım tavsiyelerde bulunduğu bahsedilmektedir.¹⁰⁹ Bu kayıt, Mâtürîdîliğin o dönemde siyasi ve eğitim alanlarında olduğu gibi ekonomik alanda da büyük desteğe sahip olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar, Nûreddin es-Sâbûnî'nin de Mâtürîdîliğin gelişip yayılışına önemli katkı sağladığına işaret etmektedir.

3.9. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî (ö. 586/1190)

Mâverâünnehir Hanefî uleması arasında önemli bir yeri olan Ahmed el-Attâbî, Hanefîliğin temel kaynaklarına yaptığı şerhlerle meşhur olmuştur.¹¹⁰ Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin İmam Mâtürîdî'nin fıkıh usûlünü yeniden inşa etmesi ile ilgili önemli bir çalışması olan Şükrü Özen'in de belirttiği gibi Attâbî'nin *Şerhu câmi's-sağîr* adlı eserinde İmam Mâtürîdî'yi üç ayrı yerde överek atıfta bulunması gayet anlamlıdır.¹¹¹ Bütün bunlar Ahmed el-Attâbî'nin de az da olsa Mâtürîdîliğin gelişip yayılışına katkı sağladığını göstermektedir.

3.10. Alâuddin el-Kâsânî (ö. 587/1191)

Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî âlimlerden biri de Anadolu ve Halep'e gelen Alâuddin Ebû Bekr b. Mesud b. el-Kâsânî'dir. O, İmam Mâtürîdî'nin *Tevîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirini şerh eden Alâuddin es-

¹⁰⁹ Fahreddin Râzî, *Münâzarât*, nşr, Fethullah Huleyf, (Beyrut; 1967), 7-14.

¹¹⁰ Halit Ünal, "ATTÂBÎ, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 93.

¹¹¹ Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî, *Şerhu'l-câmi'i's-sağîr*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, no. 463, 132a, 136a, 166b; Şükrü Özen, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşâsı", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Haz. Sönmez Kutlu, Ankara: Kitâbiyat Yayınları, 2003), 209-210; Şükrü Özen, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşâsı", (Basılmamış Doçentlik takdim çalışması, İstanbul, 2001), 200-207.

Semerkindî'nin en seçkin talebesi olarak bilinmektedir.¹¹² Hanefî-Mâtürîdîliği Alâuddin es-Semerkindî, Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî hoca silsilesinden öğrenen Alâuddin el-Kâsânî, Hanefî âlimlerin büyüklerinden olup usûl ve fûrû da söz sahibi olduğundan "Âlimlerin meliki" unvanıyla anılmaktadır. Hocası Alâuddin es-Semerkindî, kızı Fâtıma'yı Alâuddin el-Kâsânî ile evlendirmiştir. 587/1191 yılında Halep'te vefat eden el-Kâsânî, *Tuhfe* adlı eserin sahibi olan eşi Fatıma'nın kabrinin yanına defnedilmiştir.¹¹³

Alâuddin el-Kâsânî, Halep'e gelmeden önce Konya'ya gelerek Anadolu Selçuklu Sultanı olan I. Mesud'un (ö. 547/1152) sarayında bir müddet bulunduktan sonra Antalya'ya geçmiş ve orada bir müddet ders vermiştir.¹¹⁴ Ancak o, kısa bir müddet sonra Sultan II. Kılıçaslan (1155–1192) tarafından Halep'e Nüreddin Mahmud b. Zengi'nin (ö. 569/1174) yanına gönderilmiştir.¹¹⁵ 543/1148 yılında Halep'e gelen ve orada çok iyi karşılanan el-Kâsânî, Halep'te Nüreddin Zengi tarafından yapılan medreseye müderris olarak atanmış ve orada yıllarca dersler vermiştir.¹¹⁶ Alâuddin el-Kâsânî, gerek Halep'te müderrislik yaparken gerekse gittiği her yerde Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî'nin usul ve fûrûdaki görüşlerini Mutezile'ye karşı savunarak Hanefî-Mâtürîdîliği yayılmasına çalışmıştır.¹¹⁷

Alâuddin Kâsânî, Mâtürîdî'nin *Tevîlâtü'l-Kurân'ın*ı şerh eden Alâuddin es-Semerkindî'nin en seçkin talebesi¹¹⁸ olmanın yanı sıra Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî gibi meşhur âlimlerden ders almış; kendisi de aynı çizgide pek çok âlim yetiştirmiştir. Alâuddin el-Kâsânî'den başka daha birçok Hanefî-Mâtürîdî âlim Horasan ve Mâverâünnehir'den Halep ve Şam'a gelerek buralarda Hanefî-Mâtürîdîliği yaymaya çalışmışlardır.¹¹⁹ Bütün bunlar, Alâuddin el-Kâsânî'nin 543/1148 yılında Halep'e gelip, orada 587/1191 yılında vefat edinceye kadar kırk yılı aşkın bir sürede Hanefî-Mâtürîdîliğin gelişip, yayılmasına önemli katkısı olduğunu göstermektedir.

¹¹² Kureşî, *el-Cevâhir*, 2: 244.

¹¹³ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, 91; Kureşî, *el-Cevâhir*, 2: 25.

¹¹⁴ Kureşî, *el-Cevâhir*, 2: 245.

¹¹⁵ Kamâl al-Dîn İbn al-'Adîm, *Buğyat at-Talab fî Târîh Halab Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri*, yay. Ali Sevim, (Ankara: 1976), 99-100.

¹¹⁶ Kureşî, *el-Cevâhir*, 4: 26; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, 91.

¹¹⁷ Kureşî, *el-Cevâhir*, 4: 26; Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ahmet Ak, "Mâtürîdîliğin Halep ve Şam'a Gelişi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2016) 16 (1), 119-138.

¹¹⁸ Kureşî, *el-Cevâhir*, 4: 25-26.

¹¹⁹ Ak, "Mâtürîdîliğin Halep ve Şam'a Gelişi", 130-138.

4. On Üçüncü Yüzyılda Yaşayan Âlimlerin Katkıları

4.1. Rüknuddin Ubeydullah b. Muhammed b. Abdülaziz es-Semerkindî

Ubeydullah es-Semerkindî (ö. 701/1301), sûfi ve müteahhir dönem Mâtürîdî âlimlerden kabul edilir. Onun *el-Akîdetü'r-rükniyye fî şerhi lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah* adlı Mâtürîdiyye mezhebinin müteahhir devirdeki önemli kaynaklarından biri kabul edilmektedir. O, bu eserinde her akâid kitabında bulunmayan bazı meselelere temas ederek ve çeşitli konularda Mâtürîdîliğe ait görüşleri överek nakletmekle kalmamış¹²⁰ aynı zamanda İmam Mâtürîdî'nin ismini "İmamü'l-Hüdâ Ebû Mansur el-Mâtürîdî" şeklinde öne çıkarmıştır. Ayrıca söz konusu eserinde Hanefî-Mâtürîdilikte önemli yerleri olan Ebû Hanife, Ebû'l-Leys Semerkindî, Ebû'l-Yüsr Pezdevi ve Ebû'l-Muin Nesefî'den de nakillerde bulunmuş ve onların görüşlerini savunmuştur.¹²¹ Keza Mâtürîdîliğe muhalif olan Müşebbihe, Hanbeliyye, Mu'tezile, Eş'ariyye ve Haşviyye gibi belli başlı mezhep ve akımların görüşlerini aklı ve naklî delillerle çürütmeye çalışmıştır.¹²² Böylece o, Mâtürîdîliğin gelişimine katkıda bulunmuştur.

4.2. Muhammed b. Eşref Şemsüddin es-Semerkindî (ö. 702/1303)

Şemsüddin Semerkindî, önemli bir Mâtürîdî âlimidir.¹²³ Onun *el-Mu'tekâd li i'tikâdi ehli'l-İslâm* adlı eseri bulunmaktadır. Bu konuda önemli çalışmaları olan İsmail Yürük Şemsüddin Semerkindî'nin görüşleri ve göstermiş olduğu ilmî tutumu ile önemli bir Mâtürîdî bir

¹²⁰ Mustafa Sinanoğlu, "Ubeydullah es-Semerkindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 480.

¹²¹ Mustafa Sinanoğlu, "Bir Mâtürîdî Âlim Olarak Ubeydullah es-Semerkindî", Ebû Muhammed Rüknuddin Ubeydullah b. Muhammed b. Abdülaziz es-Semerkindî, *el-Akîdetü'r-rükniyye fî şerhi lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah*, haz. Mustafa Sinanoğlu, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 15.

¹²² Sinanoğlu, "Ubeydullah es-Semerkindî", 36: 480.

¹²³ Muhammed b. Eşref el-Hüseynî Şemsüddin es-Semerkindî, *Şemsüddin es-Semerkindî İslam İnanç İlkeleri*, çev. İsmail Yürük - İsmail Şık, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2011), 11; İsmail Yürük, "Hanefî Mâtürîdî Geleneğinde Kelamın Felsefileşmesi ve Şemsüddin es-Semerkindî'nin Mezhebi Üzerindeki Spekülasyonlar", *Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu -Hanefîlik-Mâtürîdîlik 05-07 Mayıs 2017*, Ed. Cengiz Çuhadar-Mustafa Aykaç-Yusuf Koçak, 2. Baskı, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018, 309-314.

âlim olduğunu kaydetmektedir.¹²⁴ Kelâm, mantık, tefsir ve astronomi gibi birçok alanda eserleri olan Şemsüddin Semerkandî'nin başlıca eserleri şunlardır: *es-Sahâ'ifü'l-İlâhiyye*, *el-Mu'tekadât*, *Kitabü'l-Maârif fi Şerhi's-Sahâ'if*, *Risâletü'l-Akâ'id*, *el-Envârü'l-İlâhiyye*, *Kıstâsü'l-Efkâr*, *Aynü'n-Nazar fi'l-Mantık*, *es-Sahâ'if fi't-Tefsir*, *Tahsilü'l-Usûl*, *Âdâbü'l-Bahs*, *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfûs*, *Eşkâlü't-Te'sîs*. Onun kelâm sahasındaki önemli çalışması ise *es-Sahâ'ifü'l-İlâhiyye*'dir.¹²⁵ Bütün bunlar Şemsüddin Semerkandî'nin yazmış olduğu söz konusu eseriyle Mâtürîdîliğin gelişimine katkıda bulunduğuna işaret etmektedir.

4.3. Ebü'l-Berekât Ahmed b. Mahmud en-Nesefî (ö. 710/1310)

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin el-'Umde adlı eseri, Ehl-i sünnet akaidinin bir özeti olan Necmeddin en-Nesefî'nin 'Akâ'id'inin şerhi sayılabilecek bir niteliktedir. Onun bu eseri W. Cureton tarafından 1843 yılında The Pillar of Creed adıyla İngilizce'ye çevrilmiş ve Arapça'sıyla birlikte Londra'da yayımlanmıştır. Ayrıca Temel Yeşilyurt tarafından tahkik edilerek Türkçe çevirisiyle birlikte basılmıştır. Onun bu el-'Umde adlı eseri üzerine müellifin kendi şerhi yanında pek çok şerh ve bir nazım çalışması yapılmıştır.¹²⁶ *el-Umde fi'l-akâid* adlı eserinde Mâtürîdîliğin bilgi, iman, ilahiyat, nübüvvet ve ahiret ile ilgili görüşleri birinci kaynaklardan hareketle ortaya konulmaktadır.¹²⁷ Bu bakımdan Mâtürîdîliğin gelişimine katkı sağlamıştır.

¹²⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Yürük, "Hanefî Mâtürîdî Geleneğinde Kelâmın Felsefîleşmesi ve Şemsüddin es-Semerkandî'nin Mezhebi Üzerindeki Spekülasyonlar", 309-314; İsmail Yürük, *Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Eşref al-Husaynî al-Semerkandî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1987).

¹²⁵ Bu konuda geniş bilgi için bk. Şemseddin Semerkandî, *es-Sahâ'ifü'l-İlâhiyye*, Ed. İlyas Çelebi, Çev: Ramazan Biçer, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2017), 21-27; Şemsüddin Semerkandî, *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfûs Âlem ve İnsan*, Haz. Yusuf Okşar - İsmail Yörük, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 17-18; İlhan Kutluer, "Şemseddin, Muhammed b. Eşref", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 475-477.

¹²⁶ Murteza Bedir, "NESEFÎ, Ebü'l-Berekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 567-568.

¹²⁷ Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *İslâm İnançının Ana Umdeleri* ["el-Umde" Tercümesi], Nşr. Temel Yeşilyurt, (Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2000), 1-79.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mâverâünnehir'de İmam Mâtürîdî'den başka çok sayıda Hanefî-Mâtürîdî âlim yetişmiştir. Ömer en-Nesefî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand* adlı kitabında Semerkant'ta yetişen âlimlerin geniş bir listesini vermektedir. Hanefî-Mâtürîdî eğitim öğretim, özellikle Mâverâünnehir'in Buhâra, Belh, Nesef ve Pezdev gibi diğer şehirlerinde uzun yıllar devam etmiştir. Ancak bu ilim merkezleri arasında kuşkusuz Semerkant'ın ayrı bir yeri vardır. Zira Semerkant o devirde dünyanın önde gelen ilim ve kültür merkezlerinden biri idi. Bu sebeple Mâverâünnehir'deki Hanefîler üzerinde en etkili eğitim Semerkant'ta verilmiştir. Böylece İmam Mâtürîdî'nin görüşleri Semerkant, Buhâra, Nesef ve Pezdev gibi şehirlerde asırlarca okutulup öğretilmiştir. Aynı zamanda söz konusu Hanefî âlimler, bölgede Mâtürîdî'nin görüşlerini açıklayıcı ve destekleyici çeşitli eserler yazmışlardır.

Bu çalışmada, Ömer Nesefî, Ebü'l-Muin en-Nesefî ve Siracüddin Ali b. Osman el-Üşî gibi belli başlı 20 Hanefî-Mâtürîdî âlimin Mâtürîdîliğe katkıları ortaya konulmaya çalışıldı. Bundan dolayı söz konusu âlimlerin Mâtürîdî kimlikleri delilleri ile ortaya konulmaya çalışıldı. Mâtürîdî'nin fikirleri, kendisinden sonra Hakîm es-Semerkandî, Ali b. Said Rüstüfağnî ve Abdulkerim el-Pezdevî gibi öğrencileri vastasıyla Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî âlimler tarafından savunulmuştur. Nitekim bu dönemde Ebü Seleme, *Cümelü usûli'd-dîn*, İbn Yahyâ *Şerhu cümelü usûli'd-dîn*, Rüstüfağnî, *el-Fevâid*, Ebü'l-Leys Semerkandî *Şerhu fıkhi'l-ekber* adlı eserler yazmışlardır. Ancak bir ara ihmale uğrayan İmam Mâtürîdî'nin isminin ve görüşlerinin Karahanlılar döneminde Semarkant kadılığına getirilen Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ile yeniden tanınmaya başlamış ve onun öğrencisi Ebü'l-Muin en-Nesefî ile tamamen öne çıkartılmıştır. Nitekim Ebü'l-Muin en-Nesefî, Ebü Hanîfe'yi en iyi anlayan ve ifade edenin İmam Mâtürîdî olduğunu belirtmekle kalmamış; aynı zamanda Mâtürîdî'nin Ebü Hanîfe'nin görüşlerini geliştirip sistemleştirdiğini de açıkça ifade etmiştir. Böylece o, Ebü Hanîfe ile Mâtürîdî'nin fikirleri arasında tam bir uyum olduğuna vurgu yaparak, Mâtürîdîliğin Mâverâünnehir'de teşekkülüne ve gelişimine çok önemli katkı sağlamıştır.

Ayrıca söz konusu dönemdeki âlimlere, saygın yöneticiler gibi değer verilmiştir. Yine köy, şehir ve kasabalardaki halkın resmi olmayan önderleri sayılan âlimlerin nüfuzlarının giderek arttığı görülmüştür. Bu bakımdan halk arasında büyük itibarları olan Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî Türk âlimlerin nüfuzunun artması ile Mâtürîdîliğin teşekkül sürecini tamamlayıp, gelişimini hızlandırdığı söylenebilir. Bundan başka söz konusu âlimlerin vasıtasıyla İmam Mâtürîdî'nin görüşleri başta Mâverâünnehir olmak

üzere özellikle Türklerin hâkim olduğu veya bulunduğu yerlere kısa zamanda ulaşmıştır. Ayrıca Mâverâünnehirde Mâtürîdîliğin yayılmasında Karahanlılar ve Selçuklular gibi Türk devletlerinin yöneticilerinin de büyük katkıları olmuştur. Karahanlılar'ın Semerkant'ı ele geçirdikten sonra Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'yi Semerkant kadılığına atamış olmaları bu görüşü desteklemektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, Mâverâünnehirli belli başlı 20 Hanefî âlimin eserleri kronolojik olarak incelenmiş ve onların sadece kıymetli eserler yazmakla kalmadıkları, aynı zamanda değerli öğrenciler yetiştirerek Mâtürîdîliğin teşekkül edip gelişimine önemli katkılarda buldukları özet olarak delilleri ile ortaya konulmuştur. İmam Mâtürîdî'nin isminin ve görüşlerinin Ebü'l-Yüsr Pezdevî ile siyasi desteği arkasına aldığı ve onun isminin ve görüşlerinin Ebü'l-Muîn en-Nesefî ile daha sistematik hale getirildiği anlaşılmıştır. Alâuddin es-Semerkandî'nin İmam Mâtürîdî'yi Ehl-i sünnet ve'l-cemâatin imamı ve Mâverâünnehir'de yaşayan Hanefîlerin fıkhındaki reisi olarak göstermesiyle, Mâtürîdîliğin onuncu yüzyıl ile on üçüncü yüzyıllarda Mâverâünnehir'de teşekkül ederek gelişimini ve yayılışını hızlandırdığı delilleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine Mâtürîdîliğe ait temel kaynakların incelemiş olduğumuz Mâverâünnehirli Hanefî âlimler tarafından bu yüzyıllarda kaleme alındıkları tespit edilmiş ve Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin önemli bir kısmının onbirinci yüzyıl ile onikinci yüzyıllarda yaşadıkları görülmüştür. Ayrıca söz konusu Hanefî-Mâtürîdî âlimlerden Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin Mâtürîdîliğin ikinci kurucusu kabul edildiğinin ne kadar isabetli olduğu teyit edilmiştir. Yine bu bölgede Mâtürîdîliğin yayılıp, gelişmesinde Ahmed Yesevi ve Ebü'l-Leys Semerkandî gibi Hanefî-Mâtürîdî sûfi âlimlerin de önemli etkisi olmuştur. Bununla birlikte bu makalede Mâtürîdîliğin gelişiminde Selçuklu ve Karahanlı gibi Türk devletlerinin sultan ve diğer yöneticilerinin siyasi destekleri konusuna girilmemiştir. Bu çalışmada, sadece Mâverâünnehirli söz konusu Hanefî âlimlerin Mâtürîdî oldukları ve bu mezhebi benimseyip destekledikleri konusu üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda söz konusu Hanefî âlimlerin Mâtürîdîliğin oluşum ve gelişimine katkıları üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Ancak bir makalenin sınırlarını aşacağından meselenin siyasi ve sosyal yönüne girilmemiş; araştırmanın bu yönleri başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

Liste 1: Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî Âlimler ve Eserleri

1. Hakîm es-Semerkindî (ö. 342/954) *es-Sevâdü'l-a'zam*
2. Ebü'l-Hasan er-Rüstüfağnî (ö. 345/956), *Fevaidü'r-Rüstüfağnî*
3. Ebü'l-Hasan er-Rüstüfağnî (ö. 345/956), *el-Es'ile vel ecvibe*
4. Ebü Seleme es-Semerkindî (ö. IV/X. Asır ortaları), *Cümelü usûli'd-dîn*
5. İbn Yahyâ (ö. IV/X. Asır sonları), *Şerhu cümeli usûli'd-dîn*,
6. Ebü'l-Leys es-Semerkindî (373/983), *Şerhu fikhü'l-ekber*
7. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1099), *Usûlü'd-dîn*
8. Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), *Tabsıratü'l-edille*
9. Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), *Bahrü'l-keîâm*
10. Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), *et-Temhîd*
11. Ebü İshâk Saffâr el-Buhârî (ö. 534/1139), *Telhîsü'l-edille*
12. Ebü İshâk Saffâr el-Buhârî (ö. 534/1139), *Mesâil*
13. Necmüddin Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), *'Aķâ'idü'n-Nesefî*
14. Alâuddin es-Semerkindî (ö. 539/1144), *Şerhu te'vilâti'l-Kur'ân*
15. Alâuddin es-Semerkindî (ö. 539/1144), *Mizânü'l-usûl*
16. Alâüddin el-Üsmendî es-Semerkindî (ö. 552/1157), *Lübâbü'l-keîâm*
17. Ali b. Osman el-Ûşî (ö. 575/1179), *el-Emâlî*
18. Nüreddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184), *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*
19. Nüreddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184), *el-Kifâye fî'l-hidâye*
20. Ebü's-Senâ el-Lâmişî (ö. VI/.XII.), *et-Temhîd*,
21. Ebü's-Senâ el-Lâmişî (ö. VI/.XII.), *Kitap fî usûli'l-fikh*
22. Rüknuddin Ubeydullah es-Semerkindî (ö. 701/1301), *el-Aķidetü'r-rükniyye fî şerhi lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah*
23. Şemsüddin es-Semerkindî (ö. 702/1303), *el-Mutekâd li itikâd-i ehli'l-islâm*
24. Ebü'l-Berekât Ahmed b. Mahmud en-Nesefî (ö. 710/1310), *el-Umde fî'l-akâid*

KAYNAKÇA

Acımamatov, Zaylabidin. *Ebû Hanîfe ve Fergana Vadisindeki Etkisi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

Ak, Ahmet. *Selçuklular Döneminde Mâtürîdîlik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Ak, Ahmet. *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Ak, Ahmet. “Mâtürîdîliğin Halep ve Şam’a Gelişi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1 (2016): 119-138.

Alâuddin es-Semerkindî. *Mizânü’l-usûl fî netâici’l-ukûl*. Katar: 1404/1984.

Alâuddin es-Semerkindî. *Şerhu te’vîlâtü’l-Kur’ân*. Süleymaniye Kütüphanesi, Medine, no. 179.

Anke Von Kuegelgen-Ashirbek Müminov. “Mâtürîdî Döneminde Semerkand İlahiyatçıları (4./10. Asır)”. sad. Sönmez Kutlu. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu. 279–290, Ankara: Otto Yayınları, 2016.

Aruçi, Muhammed. “Sâbüni, Nüreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 360-361, İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Aruçi, Muhammed. “Rüstüfağni”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 296-297. Ankara:TDV Yayınları, 2008.

Attâbi, Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Şerhu’l-câmi’i’s-sağır*. Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, no. 463.

Bedir, Murteza. “NESEFÎ, Ebü’l-Berekât” . *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 567-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Bulut, Halil İbrahim. “Rüstüfağni Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Bazı Kelâmî Görüşleri” . *Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Sempozyumu* (2018) : 651-675.

Can, Mustafa. “Hakîm es-Semerkindî” . *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 193-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Demir, Abdullah. “Mâtürîdî Âlimi Ebü İshâk Zâhid es-Saffâr’ın Kelâm Müdâfaası”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 20/1 (2016): 445-502.

Demir, Abdullah. “Ali b. Osman el-Ûşî’nin Mâtürîdî Kelâmına Katkıları” . *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Ferhat Gökçe. Bişkek: Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet İlahiyat Fakültesi Yayınları (2018): 371-386.

Demir, Abdullah. “Ebü İshâk Zâhid es-Saffâr’ın Mâtürîdî Kelâmına Katkıları”. *Uluslararası Mâtürîdîlik Sempozyumu (Dünü,*

Bugünü ve Geleceği) Bildiriler. Ed. Sönmez Kutlu. Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Turan Matbası (2015): 289-310.

Demirci, Muhammet Sami. *Hicri V-VI. Yüzyıllarda Mâverâünnehir’de Yaşamış Mâtürîdî Âlimlerin Mâtürîdîlik İçindeki Yeri ve Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012.

Dinç, Abdullah. *Saffar el-Buhari’nin Mezhepleri Tasnifi*. Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2018.

Ebû'l-Leys es-Semerkindî. *Şerhu fıkhu'l-ekber*. Haydarabad: y.y., 1321.

Ebû İshâk Saffâr el-Buhârî. *Telhîsü'l-edille li-kavâidi't-Tevhîd*. nşr. Angelika Brodersen. Beyrut: el-Ma'hedü'l-almani li'l-Ebhasi's-Şarkıyyeti Müessesetü'r-Reyyan, 1432/2011.

İbn al-'Adîm, Kamâl al-Dîn. *Buğyat at-Talab fî Târih Halab Selçuklularla İlgili Hal Tercümelere*. Yay. Ali Sevim. Ankara: 1976.

İbn Mâze, Hüsameddin Ömer b. Abdülaziz. *Şerhu'l-câmi'i's-sağır*. Laleli, no. 850. Süleymaniye Kütüphanesi.

İbn Yahyâ, Ebû'l-Hüseyin Muhammed el-Beşâğari. *Şerhu cümeli usûli'd-din li Ebî Seleme es-Semerkindî*. Şehid Ali Paşa, no. 1648/2. Süleymaniye Kütüphanesi.

Kefevî, Mahmud b. Süleyman. *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr*. Reisülküttâb, no. 690. Süleymaniye Kütüphanesi.

Kureşî, Muhyiddin. *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefıyye*. Nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: 1414/1993.

Kutlu, Sönmez. “Ebû Mansûr Maturidî ve Mâtürîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya”. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. Haz. Sönmez Kutlu. 441-505. Ankara: Otto Yayınları, 2016.

Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Kutluer, İlhan. “Şemseddin, Muhammed b. Eşref”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 475-477. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Lâmişî, Ebû's-Senâi Mahmud b. Zeyd. *Kitâbü't-temhîd li-kavâidi't-tevhîd*. Nşr. Abdülmecid et-Türkî. Paris: Daru'l-Garb el-İslami, 1416/1995.

Lâmişî, Ebû's-Senâ Mahmud. *Kitâb fî usûli'l-fikh*. Nşr. Abdülmecid et-Türkî. Paris: Daru'l-Garb el-İslami, 1995.

Leknevî, Ebû'l-Hasenât. *el-Fevâidü'l-behiye fî terâcimi'l-Hanefıyye*. Kahire: 1324.

Madelung, Wilferd. “Mâtüridîliğin Yayılışı ve Türkler”, *İmam Mâtüridî ve Mâtüridîlik*, haz. Sönmez Kutlu, çev. Muzaffer Tan. 323-386. Ankara: Otto Yayınları, 2016.

Nesefî, Ebü'l-Berekât. İslâm İncancının Ana Umdeleri [“el-Umde” Tercümesi]. Nşr. Temel Yeşilyurt. Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2000.

Nesefî, Ebü'l-Muin. *Tabsıratü'l-edille*. Nşr. Claude Salame. Dımeşk: y.y. 1414/1993.

Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Tevhidin Esasları Ebü'l-Muin en-Nesefî*. Çev. Hülya Alper. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

Nesefî, Necmüddin Ömer. *el-Kand*. Riyad: 1412/1991.

Özel, Ahmet. “Sadrüşşehid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 426. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Özen, Şükrü. “Ebü Mansûr el-Mâtüridî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşâsı”. Basılmamış Doçentlik takdim çalışması, İstanbul, 2001.

Özen, Şükrü. “İmam Ebü Mansûr el-Mâtüridî'nin Fıkıh Usûlünün İnşâsı”. *İmam Mâtüridî ve Mâtüridîlik*, Haz. Sönmez Kutlu, 203-242, Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.

Özervarlı, M. Sait. “el-Emâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 73. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Özervarlı, M. Sait. “Mâverâünnehir Âlimi Olarak Alâeddin es-Semerkindî”. *Alaeddin el-Üsmendî ve Lübabü'l-Kelam Adlı Eseri*, M. Said Özervarlı. 25-63. İstanbul: İSAM Yayınları, 2005.

Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. Trc. Şerafeddin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994.

Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed. *Usûlüd-dîn*. Thk. Hans Petter Linss. Kahire: Dâru'l mektebeti'l-Arabiyye, 1383/1963.

Râzî, Fahreddin. *Münâzarât*. Nşr. Fethullah Huleyf. Beyrut: 1967.

Rüstüfağnî, Ebü'l-Hasan. *el-Fevâid, Mecmû'u'l-havâdis ve'n-nevâzil*. Yeni Cami, no. 000547, 285b-317b. Süleymaniye Kütüphanesi.

Rüstüfağnî, Ebü'l-Hasan. *el-Es'ile ve'l-ecvibe, Akâid*. Molla Murad, no.1829, 154b. Süleymaniye Kütüphanesi.

Sâbüni, Nüreddin. *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*. Nşr. Bekir Topaloğlu. Dımaşk: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1399/1979.

Sâbüni, Nureddin. *el-Kifâye fi'l-hidâye*. Nşr. Muhammed Aruçi. Beyrut: Dar İbn Hazm 1436/2014.

Sâbûnî, Nüreddin. *Mâtürîdiyye Akaidi Sâbûnî*. Trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982.

Sarıkaya, Saffet, “Ebû Hanife’den Ahmed Yesevi’ye Hanefi Maturidi Gelenekte Sufi Tezahürler”, *Uluslararası Dünü-Bugünü-Geleceği Maturidilik Sempozyumu, Ahmed Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, 3-5 Mayıs 2015, Türkistan-Kazakistan*, 1: 164-176.

Sinanoglu, Mustafa. “Bir Mâtürîdî Âlim Olarak Ubeydullah es-Semerkindî”. Ebû Muhammed Rûknüddin Ubeydullah b. Muhammed b. Abdülaziz es-Semerkindî. *el-Akîdetü’r-rükniyye fî şerhi lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlullah*. Haz. Mustafa Sinanoğlu, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

Sinanoglu, Mustafa. “Ubeydullah es-Semerkindî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 480. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Şemseddin Semerkandî. *es-Sahâifü’l-İlâhiyye*. Ed. İlyas Çelebi. Trc. Ramazan Biçer. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2017.

Şemsüddin es-Semerkindî. Muhammed b. Eşref el-Hüseynî. *Şemsüddin es-Semerkindî İslam İnanç İlkeleri*. Trc. İsmail Yürük-İsmail Şık. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.

Şemsüddin Semerkandî. *İlmü’l-Âfâk ve’l-Enfûs Âlem ve İnsan*. Haz. Yusuf Okşar - İsmail Yörük. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Şık, İsmail. "Semerkandlı Hanefi-Mâtürîdî Âlim Mahmud b. Zeyd el-Lâmişi ve İlmi Konumu". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 10 (2010): 105-123.

Şık, İsmail. *Hanefi-Mâtürîdî Geleneğin Usulü’-d-Din Anlayışı Lamişi Perspektifinde Kelam-Usulü’l-Fıkh Diyaloğu*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2009.

Şık, İsmail. *Lâmişi’nin Kelâm İlmindeki Yeri ve Önemi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

Ünal, Halit. “ATTÂBÎ, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 93. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Bahrü’l-Kelâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 516. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Nesefî, Ebü’l-Muîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 569-570. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yıldızhan, Hakan. *Ebü’l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî’nin Mâtürîdî Kelam Sistemine Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.

Yurdağür, Metin. “Kurucusundan Sonra Mâtürîdiyye Mezhebinin En Önemli Kelamcısı Ebû'l- Muîn en-Nesefî'nin Hayatı ve Eserleri”. *Diyanet Dergisi*. 21(4) 1985, 27-43.

Yürük, İsmail. “Hanefî Mâtürîdî Geleneğinde Kelamın Felsefileşmesi ve Şemsüddin es-Semerkindî'nin Mezhebi Üzerindeki Spekülasyonlar”. Kastamonu Üniversitesi IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Hanefîlik- Mâtürîdîlik 05-07 Mayıs 2017, Ed. Cengiz Çuhadar-Mustafa Aykaç-Yusuf Koçak, 2. Baskı, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası, 2018, 309-314.

Yürük, İsmail. *Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Eşref al-Husaynî al-Semerkindî'nin Belli Başlı Kelâmî Görüşleri*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1987.

SUMMARY

Mâtürîdiyya is a sect that is attributed to Abû Manşûr al-Mâtürîdî (d. 333/944) who was from Transoxiana (Mâ-warâ' al-Nahr) and its roots are based on Imâm al- 'Azâm Abû Hanîfa (d. 150/767). This article aims to reveal, chronologically and briefly, how the Hanafi scholars from Transoxiana contributed to the development of Mâtürîdiyya in the X, XI, XII and XIII. centuries. In fact, before this study, important studies were carried out on the scholars of Transoxiana who contributed to the development of Mâtürîdiyya. However, in almost all of them, the contribution of only one or a few Mâtürîdî scholars to Mâtürîdiyya has been discussed, and not much work has been done on the contributions of all major Hanafî-Mâtürîdî scholars. In this article, It is the first study that 20 prominent Hanafi scholars living in the centuries of X, XI, XII and XIII. briefly introduced and their contribution to the development of Mâtürîdiyya was studied in chronological order.

al-Mâtürîdî, who wrote invaluable works such as *Kitâbü't-Tawhid* and *Ta'wîlât al-Qur'ân*, and also al-Hakîm al-Samarqandî (d. 342/954), al-Ali b. Saïd al-Rustufağnî (d. 345/956) He trained important students such as and al-Abdulkarîm al-Bazdawî (d. 390/1000). One of these students, al-Ali b. Saïd al-Rustufağnî also trained valuable scholars such as Abû Salama (dead IV / mid-X century) and Ibn al-Yahya (d. IV / X century). For this reason, it is possible to call al-Mâtürîdî's students and his students the first generation Hanafî-Mâtürîdî scholars of Transoxiana. In this respect, the influence of these scholars in the formation of Mâtürîdiyya was strong. As a matter of fact, Abû l-Yusr Muḥammad al-Bazdawî, who grew up in this line, wrote a work called *Usûlû'd-din*, as well as serving as the Qâdî of Samarqand for a while, and raised very

important scholars such as al-Omar al-Nasafi and Abū l-Muʿin al-Nasafi

In this article, the method of describing the History of Islamic Sects was used. Based on this method, it was tried to put forward objectively how Hanafi-Māturīdī scholars in Transoxiana spread their views of Māturīdiyya. At the same time, attention was paid to the chronological order in order to better understand the subject.

For this reason, in order to reveal the contributions of these scholars to the formation and development of Māturīdiyya in Transoxiana, first of all, al-Hakīm al-Samarqandī, who lived in the Xth century, Ali b. The contributions of Hanafi scholars such as al-Saīd a-Rustufaḡnī, Abu Salama and Ibn Yahya were discussed. Then XI. The contribution of Hanafi scholars such as Abū l-Yusr Muḥammad al-Bazdawī and Abū l-Muʿin al-Nasafi, who lived in the 12st century, was revealed. After that, in XII. Century, Abū Ishāq Ibrāhīm b. Ismāʿīl al-Zāhid al-Şaffār al-Bukhārī (d. 534/1139), al-Omar al-Nasafi, ʿAlāʾ al-Dīn al-Samarqandī (d.539/1144), ʿAlāʾ al-Dīn al-Usmāndī (d. 552/1157), Ali b. Osman el-Ūshī (d. 575/1179) The contributions of Hanafi scholars such as and Nūr al-Dīn al-Şābūnī (d. 580/1184) finally came to the end of the XIII. Shamsuddīn al-Samarqandī (d. 702/1303), and Abū l-Barakāt Ahmed b. The contributions of Hanafi scholars such as Maḥmūd al-Nasafi (d. 710/1310) were discussed together with their evidence.

For example, he gave works such as Abū l-Yusr Muḥammad al-Bazdawī, *Usūlu'd-dīn* and raised valuable students such as Omar al-Nasafi and ʿAlāʾ al-Dīn al-Samarqandī. Abū l-Muʿin al-Nasafi made the works of Māturīdī read and opened up to his views and made it more systematic. al-Şaffār al-Bukhārī made Māturīdiyya's theory of knowledge more systematic. Omar al-Nesefī wrote *Aḡā'idü'n-Nasafi*, which is accepted as a simple summary of the Māturīdiyya creed. ʿAlāʾ al-Dīn al-Samarqandī showed Imam al-Māturīdī as the imam of Ahl al-Sunnah wa'l-jamāat and the head of the Hanafis living in Transoxiana. Ali b. Osman al-Ūshī made Māturīdiyya easy to understand with his work *al-Amālī*, which he wrote in verse. Nūr al-Dīn al-Şābūnī praised Māturīdī as “the head of the Ahl al-Sunnah” and “the great Imām Abū Manşūr al-Māturīdī and his followers” and formed the basis of the name Māturīdī. ʿAlāʾ al-Dīn al-Kāsānī was a professor in Aleppo and there he defended the views of Imam al-Māturīdī against Mutazila and thus tried to spread the Hanafi-Māturīdī religion.

In this study, it was revealed for the first time how 20 Hanafi-Māturīdī scholars spread the name and views of Abū Manşūr al-Māturīdī in Transoxiana, chronologically and with their evidence. In

addition, it was concluded that Mâturîdiyya was supported by the political support of Abū l-Yusr Muḥammad al-Bazdawî in Transoxiana. It was also confirmed that it was made more systematic with Abū l-Mu'în al-Nasafî. Likewise, when 'Alâ' al-Dîn al-Samarqandî portrayed Imam Mâturîdî as the imam of the Ahl al-Sunnah and the head of the Hanafis living in Transoxiana, Mâturîdî was in Transoxiana from the Xth century to the XIII. that it was formed in the centuries; It was tried to be put forward with the evidences that it accelerated its development and spread.

However, in this study, the political and social side of the issue was not entered as it would go beyond the boundaries of an article. It is beneficial to study these aspects from now on. In addition, It is also recommended to study Mâturîdiyya and its development from the XIV th. century to the present. Likewise, there may be a separate study on the current situation. It will also be useful to scan libraries around the world and to verify and publish the manuscripts of that period.